
**ПОБОЮВАННЯ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО МІЛІЦІЮ:
ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД**

Формування громадської думки про ОВС відбувається внаслідок надходження різної інформації. Вона може поширюватись як стихійно, так і цілеспрямовано.

Ще у ХІХ ст. видавець американської газети «Атлантик манслі» Дж. Ловелл зазначив, що тиск громадської думки подібний до атмосферного. Справді, громадська думка – потужна сила, яка останнім часом набуває в Україні неабиякої значущості, але, разом із тим, дуже часто несвідомо перешкоджає реалізації істинних громадських інтересів або навіть стає засобом маніпулювання. Під тиском громадської думки працюють і органи внутрішніх справ. Тому результативність роботи правоохоронців залежить від того, яким – сприятливим або несприятливим – буде соціальне середовище, в якому вони працюють.

Класик соціології Е. Дюркгейм у своїй роботі «Прагматизм і соціологія» підкреслював, що мета думки не у відтворенні даних, а в конструюванні майбутньої реальності. Дійсно, думка населення про міліцію сама б по собі, можливо, й не мала б такої значущості, якби вона не визначала майбутню поведінку населення у відносинах із працівниками міліції. Уявлення населення про міліцію сьогодні відбивають те, яким буде характер їх відносин завтра. Тому для ефективного менеджменту ОВС важливо не тільки вивчати уявлення населення про міліцію, але й розуміти, як вони формуються і що впливає на цей процес. Спостереження свідчать, що громадськість своєрідно сприймає інформацію й може ігнорувати безперечні факти, якщо вони їй не цікавлять. Постійне інформування громадськості також не завжди сприяє підвищенню рівня її обізнаності та формуванню очікуваної поведінки. Ця ситуація налаштовує відомчих науковців на пошук новітніх підходів до розуміння причин та механізмів формування тих чи

інших громадських думок, а також на дослідження взаємозв'язку між громадськими думками та соціальними діями.

Саме таким новітнім підходом, на наш погляд, є парадигма соціальних уявлень, яка завдяки працям європейських соціальних науковців набула всесвітнього поширення. Мета цієї статті – дослідити евристичний потенціал парадигми соціальних уявлень для вивчення громадських думок, емоцій та настроїв, зокрема, побоювань, щодо міліції; окреслити теоретико-методологічні засади вивчення побоювань як складової соціальних уявлень щодо міліції.

Дослідження думок населення про міліцію – не нова галузь у дослідженнях відомчої науки системи МВС України. До тематики відносин та взаємодії української міліції та населення, використання громадської думки для ефективного менеджменту ОВС України у своїх працях звертались багато науковців [1; 2; 3]. Парадигму соціальних уявлень [6] представлено у роботах європейських соціальних психологів С. Московичи [4], Д. Жоделе [5], М. Бауера, Дж. Гескелла [7]. Разом із тим, у науковому дискурсі не представлені роботи, у яких би розглядалось використання евристичних можливостей парадигми соціальних уявлень стосовно досліджень громадської думки про міліцію, а також ролі побоювань у структурі соціальних уявлень про міліцію.

Фокусом нашого соціологічного дослідницького інтересу є такий феномен суспільного й індивідуального знання, як *передбачення можливих втрат важливих ресурсів* (у широкому, соціологічному розумінні останнього терміна). Цей феномен, фактично, є тлумаченням можливості.

Є цілий ряд феноменів, що у філософії та психології розглядаються як наслідки тлумачення можливості. Це так звані феномени тривожного ряду: страх, побою-

вання, страх, тривога, переляк тощо. Вони, фактично, є модальністю усвідомленого переживання вірогідної можливості, навіть коли ця можливість слабо визначена, маловірогідна чи навіть є фантазмагорією. Ця можливість має особливий характер: вона вказує на можливі втрати (або можливість не отримати) чогось значущого, важливого, цінного для людини.

Зрозуміло, що, будучи наслідками тлумачення можливості, феномени тривожного ряду мають афективно-когнітивну природу. Саме афективна складова цих явищ у першу чергу привертала увагу науковців. Цим і визначилось те, що інтерес до них виникав головним чином у рамках філософії та психології.

Разом із тим, існує цілий спектр явищ, які є беземоційним (або майже таким) передбаченням можливих втрат важливих ресурсів. У них когнітивна складова є визначальною, а емоційна (якою може і не бути взагалі) – другорядною. Таке передбачення є скоріше осмисленням, яке припускає великий ступінь рефлексії й інтерпретації. Ці емоційно нейтральні явища також є важливими детермінантами людських дій, а отже, соціальних процесів і явищ.

На нашу думку, найбільш вдалою назвою для емоційного або беземоційного передчуття можливих втрат є *побоювання*. При цьому слід підкреслити, що в нашому визначенні до побоювань будуть віднесені всі явища тривожного ряду, бо всі вони є емоційним наслідком передбачення можливих втрат. Отже, визначивши побоювання в рамках соціології знань як передбачення можливих втрат ресурсів, наслідком якого може бути різна емоційна реакція – від сильного страху до емоційної нейтральності, ми, таким чином, виходимо за межі явищ тривожного ряду. Цим визначенням ми додатково охоплюємо коло важливих для соціологічного пізнання феноменів – переживань та станів людини, які, хоч і пов'язані з можливими втратами, але є більш раціональним осмисленням ризику та небезпеки, ніж емоціями. У той же час ми не схильні занадто раціоналізувати феномен побоювань. Вони визначені як передбачення, як складова

знань, а вони, як відомо, не обов'язково мають раціональну природу.

Звичайно, з точки зору психології або філософії таке визначення побоювань є дещо спрощеним. Але ж нагадаємо, що вказане поняття застосовується щодо соціологічного аналізу, і воно, відповідно до методологічного принципу «леза Оккама»¹, має бути не більш складним, ніж потребує мета дослідження.

Визначивши таким чином об'єкт дослідження, ми маємо визначити теоретико-методологічний напрям, який стане підґрунтям для вивчення побоювань як передбачення можливих втрат. На нашу думку, ним може стати парадигма соціальних уявлень, яка зараз набуває популярності у соціології знань та соціальній психології.

Уявленням у психології зазвичай називають наочний образ предмета, відтворений по пам'яті в уяві. Образи уявлень, як правило, менш яскраві і менш детальні, ніж образи сприйняття, але в них висвітлюються найбільш характерні особливості даного предмета. При цьому ступінь узагальненості того або іншого уявлення може бути різним, у зв'язку з чим розрізняють одиничні і загальні уявлення. Проте соціологів та соціальних психологів цікавлять не стільки індивідуальні, скільки соціальні уявлення.

Парадигма соціальних уявлень була започаткована французьким ученим С. Московичи [4]. Соціальні уявлення – це елемент духовного життя суспільства, який відображає особливості соціальних відносин його носія. Соціальні уявлення задають диспозиції інтерпретацій та очікувань сприйманих індивідом ситуацій взаємодії. Дане поняття у дослідницькому плані орієнтує на аналіз зв'язку соціальних уявлень і соціальної поведінки.

Зміст терміна «соціальні уявлення» викликає сьогодні активну дискусію. Під соціальним уявленням в соціальних науках найчастіше мають на увазі «форму знання, що є продуктом колективної творчості і має практичну спрямованість, що

¹ Цей принцип наголошує: «Те, що можна пояснити за допомогою меншого, не слід виражати за допомогою більшого».

дозволяє створити спільну для деякої соціальної спільності реальність» [5, с. 36]. Це знання зазвичай називають «повсякденним», «наївним», «природним».

Соціальне уявлення про який-небудь об'єкт – це те спільне, що властиве індивідуальним уявленням людей, що належать до певної соціальної групи, об'єднаних спільним практично-прагматичним контекстом відносин із даним об'єктом; це уявлення, які поділяються в даній групі. Носієм соціального уявлення може бути й індивід, і частина групи, і група в цілому. Кожного члена групи можна розглядати як суб'єкта соціального уявлення. Однак справжнім суб'єктом, творцем соціального уявлення може бути тільки група в цілому, хоча, звичайно, внесок кожного з членів групи в створення соціального уявлення може істотно варіюватися.

На зміст соціальних уявлень впливає їх практична орієнтація, спрямованість на керування значущою для індивіда або групи дійсністю. Соціальне уявлення можна розглянути як відношення між трьома елементами: S – суб'єктом (тобто носієм) уявлення; O – об'єктом, що підлягає уявному відтворенню; P – практичним і прагматичним контекстом соціальної групи, що частково визначає зміст уявлення (так званім проектом). М. Бауер та Дж. Гескелл [7] вважають, що суб'єкт, об'єкт і проект уявлення утворюють систему взаємного конституювання: останній з них опосередковує перші два.

Схожість соціальних позицій, спільне культурне минуле, досвід комунікації в групі і сучасна взаємодія щодо об'єкта – усе це задає «силу» детермінуючого впливу спільного проекту у формуванні соціального уявлення. Саме цим фактом пояснюється вимога вчених у рамках парадигми соціальних уявлень вивчати тільки так звані природні групи, а не традиційні таксономічні утворення, виділені дослідником за принципами статевої або вікової приналежності, рівня доходів, освіти тощо. Природними можуть вважатися групи, об'єднані спільним проектом, тобто схожою зацікавленістю в об'єкті уявлення, схожим контекстом, у якому виника-

ють уявлення. Єдина сила спільного проекту може варіюватися. У найбільш сильній формі природної групи для її членів, крім спільної зацікавленості в об'єкті, характерні тісні комунікації, колективна пам'ять і знання свого історичного минулого. Однак для постмодерного суспільства характерні більш слабкі форми природних груп. У таких групах самоідентифікація членів слабо виражена, спільний проект має прихований характер, міжособистісні комунікації опосередковані і не очевидні, як, наприклад, у групі читачів однієї і тієї ж Інтернет - газети. Навіть за відсутності комунікації спільний проект у його, мабуть, найслабшій формі може бути заданим деякою спільністю життєвих перспектив.

Отже, феномен соціальних уявлень виникає за своїми особливими законами через «узагальнення», інтеграцію або навіть протиставлення індивідуальних уявлень під впливом таких факторів, як схожість соціальних позицій, спільне культурне минуле, досвід комунікації в групі і за її межами, сучасна взаємодія щодо об'єкта і взаємозалежні плани на майбутнє. Соціальне уявлення зв'язує в консонантну систему типові для групи оцінні реакції на об'єкт, спільні знання, пережиті групою емоції щодо цього об'єкта, досвід попередніх дій, передбачуване майбутнє групи і наміри щодо його реалізації.

Структура соціальних уявлень описана в роботах С. Московичи, Ж. Абрика, У. Вагнера, К. Фламана [6, с. 103–104]. Звичайно як структуру уявлення дослідники виділяють центральне ядро уявлення і периферійні елементи. Центральне ядро – це «структура, що організує уявлення і надає їм змісту» [8, с. 206]. Інакше кажучи, центральне ядро – це ті властивості і характеристики, без яких, на думку соціальної групи (тобто творця і «носія» уявлення), об'єкт уже не є самим собою.

Ядро організує всі периферійні елементи, до яких належать властивості, схеми і «сценарії», що становлять собою послідовний опис найбільш імовірних подій у кожній конкретній ситуації. Ядро також може містити схеми і сценарії, але вони звичайно виражені в більш абстрактній формі.

Схеми і сценарії практично миттєво підказують людині, чого можна чекати від об'єкта в даній ситуації. Вони визначають спектри станів, подій і властивостей, що розглядаються як нормальні у кожній конкретній ситуації взаємодії з об'єктом. Таким чином, за замовчуванням задаються також і ті події, стани і властивості об'єкта, які не можна трактувати як нормальні.

Елементи периферії можуть знаходитися в безпосередній близькості від ядра або бути більш віддаленими від нього. Чим ближче до ядра, тим більше цей елемент розцінюється як незмінний, обов'язковий, що утворює дане уявлення. Периферійна зона, як буфер, захищає центральне ядро від змін. Вона може частково змінюватися, модифікуватися, особливо в тих її частинах, що найбільш віддалені від ядра. Периферійні схеми за рахунок своїх модифікацій зменшують розбіжності уявлення з реальністю, забезпечуючи відносну стійкість і стабільність його центрального ядра.

Якщо під побоюванням ми розуміємо передбачення можливих втрат важливих ресурсів, то парадигма соціальних уявлень відкриває можливість соціологічного вивчення побоювань як складової соціальних уявлень про міліцію. Побоювання містяться у різноманітних сценаріях та схемах, що входять до соціальних уявлень і визначають «нормальні» (тобто найбільш імовірні) очікування від об'єкта уявлення. Вивчення побоювань як складників соціальних уявлень про міліцію, на нашу думку, дозволить пояснити характер та варіації побоювань, їх визначеність та сталість у різних соціальних групах, а також наслідки щодо взаємодії.

Отже, згідно з парадигмою соціальних уявлень, вивчаючи громадську думку про міліцію, зокрема побоювання, ми маємо, по-перше, знайти природні соціальні групи з відносно однорідним уявленням про міліцію через типологію:

- за схожістю сучасної взаємодії з міліцією;

- за найбільш поширеними сполученнями джерел інформації про міліцію;

- за сутністю так званого «проекту», тобто практичної і прагматичної зацікавленості щодо міліції, спільних планів на майбутнє; такі проекти частково визначають зміст уявлення про міліцію, властивого соціальній групі;

- за особливостями комунікації в групі та за її межами щодо міліції.

По-друге, треба дослідити структуру і зміст таких уявлень, властивих природним соціальним групам, з акцентом на тому, що саме задає цілісність та сталість цих уявлень. По-третє, потрібно дослідити сутність та характер побоювань, властивих типовим соціальним уявленням про міліцію, включно з механізмами їх закріплення. По-четверте, слід відстежити соціальні наслідки побоювань, зокрема, взаємозв'язок цих побоювань із соціальними діями.

Саме такий теоретико-методологічний підхід до вивчення побоювань, на нашу думку, надасть можливість не тільки описати найбільш поширені побоювання щодо міліції, але й пояснити їх походження, способи закріплення та відтворення в різних соціальних групах. Отримане знання має утворити підґрунтя соціальних технологій нейтралізації побоювань, адаптованих до специфіки кожної соціальної групи, що посилить їх ефективність.

Література

1. Свеженцева Ю. А. Доверие милиции и латентная преступность / [Свеженцева Ю. А., Соболев В. А., Рущенко И. П. и др.]. – Х. : Финарт, 2002. – 308 с.
2. Взаємодія міліції та населення: до висновків харківського експерименту. – Х. : НУВС, 2003. – 288 с.
3. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / [кол. авт. ; за заг. ред. В. О. Соболева та Ю. О. Свеженцевої]. – Х. : Поларт, 2005. – 240 с.
4. Moscovici S. Des representations collectives aux representations sociales / S. Moscovici // Les representations sociales. – Paris, 1989. – P. 62–86.
5. Jodelet D. Representations sociales: un domaine en expansion / D. Jodelet // Les representations sociales. – Paris, 1989. – P. 31–61.

6. Исследование социальных представлений в европейской социальной психологии // Социология: РЖ/РАН. ИНИОН. – 1992. – № 4. – С. 92–109.

7. Бауер М. К вопросу о парадигме изучения социальных представлений / М. Бауер, Дж. Гескелл // Социология: РЖ/РАН. ИНИОН. 2001. – № 3. – С. 111–119.

8. Flament C. Structure et dynamique des representations sociales / C. Flament // Les representations sociales. – Paris, 1989. – P. 204–219.

Надійшла до редколегії 17.04.2009

Анотації

Стаття присвячена концептуалізації побоювань як складової соціальних уявлень про міліцію та дослідженню евристичного потенціалу парадигми соціальних уявлень для вивчення громадської думки, емоцій та настроїв, зокрема побоювань щодо міліції. Окреслено теоретико-методологічні засади та напрями вивчення побоювань як складової соціальних уявлень щодо міліції.

Статья посвящена концептуализации опасений как составляющей социальных представлений о милиции и исследованию эвристического потенциала парадигмы социальных представлений для изучения общественного мнения, эмоций и настроений, в частности опасений, относительно милиции. Очерчены теоретико-методологические основы и направления изучения опасений как составляющей социальных представлений о милиции.

This article is devoted to conceptualization of fears as a part of social notions about militia and research of heuristic potential of social notions' paradigm for studying public opinion, emotions and attitude, namely fears of militia. Theoretical and methodical grounds and directions of studying fears as a part of social notions about militia are outlined.

УДК 316.624.2

О. В. БУТИЛНА,

*ст. викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Харківський соціально-економічний інститут*

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСТВА: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИМІРЮВАННЯ

Феномен професійної маргінальності можна розглядати як особливий стан особистості чи групи, що характеризується певним ступенем виключення із соціально-професійної сфери суспільства, неможливістю (небажанням) реалізовувати професійні знання та навички, втратою ціннісного компонента праці, нездатністю ідентифікувати себе за професійною ознакою, орієнтацією виключно на оплату праці, а не на її сутність. Проблема професійного маргіналізму та її соціально-психологічна інтерпретація представлена в роботах О. П. Єрмолаєвої [1, 2, 3], значний внесок у розробку поняття та визначення об'єктивних та суб'єктивних факторів професійної маргінальності належить В. Л. Лапшиній, яка наголошує на необхідності вивчення закономірностей та механізмів

розвитку людини на етапі її професійної зрілості [4, 5]. Спроба визначення сутності та причин виникнення цього складного соціального явища була реалізована й автором у попередніх публікаціях [6].

У науковій літературі проблема професійної маргінальності висвітлена, на наш погляд, недостатньо повно. Зокрема, не створені методики соціологічного вимірювання цього явища. Натомість вимірювання професійної маргінальності є практичним завданням, що виникає, як ми покажемо нижче, у сфері підготовки фахівців у стінах вищої школи. Основна мета статті полягає у репрезентації методики вимірювання феномену професійної маргінальності студентства, що, у свою чергу, потребує: 1) визначення сутності професійної маргінальності студентства;